

Förbud att arbeta – men alltid dispens

Teaterbarnen i 1950-talets Stockholm

Kristina Engwall & Ingrid Söderlind

Sammanfattning

Barns arbete vid teaterföreställningar i Sverige har reglerats i speciallagstiftning sedan förra sekelskiftet. Lagstiftningen innehöll länge ett allmänt förbud, men dispens kunde sökas. Sådana dispensansökningar handlades på många håll in på 1970-talet av barnavårdsnämnden till skillnad från ansökningar rörande annat arbete som bedömdes av Yrkesinspektionen. I denna artikel ligger fokus på Stockholms stads barnavårdsnämnds utredningar under 1950-talet. Studien visar att dispens i princip alltid utfärdades, men också att utredningsförfarandet bidrog till att styra vilka åtgärder som krävdes för att dispens skulle beviljas. Ansvaret för dispensererna gav barnavårdsnämnden inflytande över barns faktiska arbetssituation. Kontroll och omsorg genomsyrade utredningsarbetet. Inte minst moraliska aspekter spelade en viktig roll. Utredningarna blev ett sätt att legitimera tillstånden, trots att lagstiftningen innehöll ett förbud. Synen på teaterarbete präglades genomgående av en komplexitet: det fanns moraliska faror men teaterarbete erbjöd också möjligheter.

Inledning

”Barn bör principiellt icke tillåtas uppträda inför publik. /.../ Man bör dock komma ihåg att många undantag måste göras från denna grundregel.”¹

¹ Stockholms stadsarkiv, barnavårdsnämndens arkiv, Protokoll i ärenden enl. andra författningar än barnavårdslagen. 1953 8/9, A1c:2.

Citatet ovan fångar en konflikt som sedan slutet av 1800-talet präglat en del av den formella arbetsmarknad där barn varit verksamma, nämligen teatern. Inom teatern har det funnits en efterfrågan på barn som arbetskraft, men det har också funnits starka moraliska invändningar mot teater som arbete – särskilt för barn men också för vuxna. Den här artikeln handlar om hur denna konflikt hanterats i lagstiftning och praktik.

Barns arbete vid teatern utgör ett intressant forskningsområde när det gäller frågor om barn och arbete och har inte tidigare uppmärksammats i särskilt stor utsträckning.² Här aktualiseras frågor om både vad som är arbete och ramarna för barns arbete (Engwall & Söderlind 2008). Arbete kan ha många ansikten. Det kan vara fostrande, socialiserande, disciplinerande, men också skadligt både fysiskt och moraliskt (Olsson 1980, Sandin 1986, Bolin-Hort 1989, Hedenborg 2006, Dahlén 2007, Sjöberg 2008). Även teater omgärdas av olika föreställningar. Det kan vara moraliskt tveksamt, men också fostrande och utvecklande (Helander 1998, Blomberg 2000).

Vad gäller lagstiftning har begränsningar av barns arbete ofta införts för att skydda barn från farliga och ohälsosamma arbetsuppgifter. Det har också funnits en strävan efter att skydda barn från det som räknats som omoral. Den första lagstiftningen reglerade i huvudsak industriarbete, men dessutom infördes speciallagar som för andra arbeten som uppfattades som särskilt utsatta. Ett sådant arbete var barns teaterarbete, men också barns försäljning i det offentliga rummet samt arbete inom hotell och restaurang (SFS 1926:72, 1949:1, 4 kap §23).

I Sverige reglerades sedan 1897 barns medverkan i teaterframträdanden av ett särskilt förbud mot ”barns användande vid offentliga förevisningar” (SFS 1897:115). Enligt denna lag fick inga pojkar under 14 år eller flickor under 15 år delta i förevisningar där entrébiljetter såldes till allmänheten. År 1956 ersattes lagen av en paragraf i den allmänna ordningsstadgan, men innehållet var detsamma: ”Barn under femton år må ej medverka vid offentlig teaterföreställning, cirkusföreställning, tivoli- och marknadsnöjen eller därmed jämförlig offentlig tillställning” (SFS 1956:617 §21). Det fanns ett tydligt förbud för barn att arbeta på teatrar, men samtidigt behövdes barn som barnskådespelare och statister. Detta öppnade upp för att erbjuda möjlighet att söka dispens från förbudet.

Dispensärenden avseende arbetsfrågor som exempelvis åldersgränser, utökad arbetstid för minderåriga eller arbetsuppgifter för unga handlades normalt sett av Yrkesinspektionen – en myndighet med ansvar för arbets-

² För ett undantag se Zelizer 1988.

miljöfrågor. Teaterarbete för barn kom dock att hanteras på ett annat sätt. I Stockholm och andra städer växte en praxis fram där sådana ärenden hänvisades till barnavårdsnämnden. Faktorer som kan ha bidragit till detta var att teaterbarnens arbete i flera avseenden inte överensstämde med rådande föreställningar om arbetets plats i "den goda barndomen". Barnen var engagerade för att uppträda offentligt, de medverkade på kvällstid, ofta under en längre period och i en ibland ifrågasatt miljö. Många var unga. Att barnavårdsnämnden fick ansvaret kan också ses som ett exempel på de sociala myndigheternas centrala roll i formandet av barndomen.

I den här artikeln kommer teaterbarn i Stockholm under 1950-talet att diskuteras som ett exempel på hur man från myndigheternas sida hanterade konflikten mellan å ena sidan förbudet för barn att medverka i offentliga föreställningar, och å andra sidan att möta efterfrågan på barns arbete inom teatern. Genom att granska utredningar och beslut vid handläggandet av dispenser som rörde teaterbarnens arbete synliggörs relationen stat, barndom och arbete på en mikronivå (Sandin & Halldén 2003). Mötet mellan barnavårdsnämnden och teaterbarnen tydliggör de förhandlingar och de föreställningar om arbete och barndom som fanns under 1950-talet. Vilka gränsdragningar runt barndom och arbete avspeglar barnavårdsnämndens diskussioner?

Källmaterialet

Det är Stockholms stads barnavårdsnämnds utredningar om dispensärenden i fråga om "teaterbarn" som utgör källmaterialet i denna studie. Tillstånd för att få använda barn söktes formellt hos Poliskammaren som också fattade det slutliga beslutet men i praktiken följde Poliskammaren barnavårdsnämndens rekommendation.³ Denna studie rör i huvudsak perioden 1950–1955 samt två senare nedslag 1960 och 1965. Under dessa år inkom ansökningar från olika typer av arrangörer. Det var dels större teatrar som Dramaten och Operan, dels enskilda personer som ledde teaterverksamheter för barn. I den senare gruppen återfinns både mer pedagogiskt inriktade teaterverksamheter och sådana med en mer kommersiell prägel där arrangören tjänade pengar. Det handlade om privatpersoner som satte upp kabareéinriktade föreställningar med barn. I många fall måste barnen betala för

³ I övriga Sverige var det formellt Länsstyrelsen som beslutade om dessa ärenden.

att få vara med i dessa teatergrupper. Det fanns alltså en stor variation när det gäller föreställningar där barn medverkade offentligt.

Osäkerheten om vilken typ av teaterföreställningar som krävde tillstånd är märkbar. Det kom ansökningar rörande skolpjäser, engångsföreställningar av scouter osv. Dessa dispenser föranledde inga utredningar och diskuteras inte i denna artikel. Den mer kommersiellt inriktade teaterverksamheten hade ofta sina föreställningar på eftermiddagarna på helgerna och de barn som medverkade i dessa föreställningar blev inte föremål för samma granskning som de barn som skulle uppträda under en längre period och under kvällstid. Däremot granskades innehåll och arrangörer mer noggrant.

När barnavårdsnämnden fått en förfrågan från någon av de större arrangörerna inleddes en utredning för att utreda vilka faror barnen kunde tänkas utsättas för i teatersammanhang. Medverkan kunde ge problem på flera olika håll och det ansågs därför nödvändigt att i många fall kontakta både föräldrar, lärare, teater samt socialläkaren. I utredningarna kommer barnen mycket sällan själva till tals. De fick visserligen svara på frågor hos läkaren, men de var framför allt föremål för vuxnas observationer och undersökningar. De fick inte själva beskriva hur det var att uppträda för en stor publik, om de blev trötta eller hur det påverkade skolarbetet. Föräldrar och lärare betraktades som viktigare informanter om barnens hälsa och vardag än barnen själva. Men utredningarna präglas framförallt av hur barnavårdsnämndens representanter uppfattade barnen. De avspeglar därmed en tydlig hierarki avseende tilltro som även annan forskning påtalat och påminner därför om andra sociala utredningar (Sundell & Egelund 2001:104).

Vilka barn blev "teaterbarn"?

Dispensärendena gällde arbete, men arbete i en miljö som kunde uppfattas som moraliskt tvivelaktig och under tider då barn normalt redan skulle ha lagt sig. Kontroll av hälsan och en granskning av föräldrarnas inställning till barnens teaterverksamhet liksom hur barnens arbete skulle kunna påverka familjens vardagsrutiner var frågor som barnavårdsnämnden ville utreda för att kunna ta ställning till om dispens skulle beviljas eller inte.

Ett sätt att få denna information var att göra hembesök som har haft en central roll i de sociala myndigheternas arbete (Jönsson 2003:152). När det gällde teaterbarnen, tycks hembesöken framför allt ha förekommit när

barnens föräldrar tillhörde arbetarklassen, i andra fall tycks kontakten med föräldrarna ha skett på annat sätt. I allmänhet var det mödrarna, även de förvärvsarbetande, som barnavårdsnämnden var i kontakt med (jfr Jönsson 2003 och Sundell & Egelund 2001:100).

För barnavårdsnämnden tycks det ha varit viktigt att få klarhet i hur teatrarna/arrangörerna kommit i kontakt med barnen. Utredningarna visar att många av de barn som engagerades till olika offentliga föreställningar var medlemmar i teatergrupper och att de hade uppmärksamats den vägen. Att ha fått vara med en gång innebar att sannolikheten var stor för att få nya engagemang, under förutsättning att det hade fungerat bra. Flera av barnen hade lång erfarenhet. ”Har filmat sedan 4 års ålder” står det om en pojke som var åtta år.⁴

Många barn beskrivs som mycket intresserade av teater och föräldrarna framstår ofta som positivt inställda till att barnen spelade teater. Det tycks också i flera fall ha varit föräldrarna som tagit initiativet, inte så mycket för att det var teater i sig utan mer för att de uppfattade teater som en bra sysselsättning för livliga barn. I ett fall står till och med att modern sagt att barnets läkare ska ha rått henne att låta pojken ägna sig åt teater som fritidssysselsättning för att få utlopp för sin ”överskottsenergi”.⁵ Teaterverksamhetens positiva betydelse framgår också av de kommentarer som barnavårdsnämndens utredare har gjort. Teater kunde vara bra för de självupptagna barnen som lärde sig samarbetets konst och kunde ge barnen en bättre självbild, men det kunde också vara bra för den som var tyst och blyg med kamrater.⁶

Akterna visar även att flera barn hade föräldrar och syskon som redan var engagerade på teatern eller i den aktuella pjäsen.⁷ Ibland handlade det om tillfälligheter. En pojke vars familj bodde granne med Dramaten uppgavs ha blivit bekant med teatern genom ”grannskapet” och erbjudits att medverka.⁸

När det gäller familjernas sociala samhällsstatus visar utredningarna att barnen kom från mycket olika hemförhållanden och i stort sett alla samhällsklasser.⁹ Idrott brukar ofta framhållas som en klassöverskridande

⁴ 1953 22/9, AIc:2 bil § 3.

⁵ 1965 19/1, AIc:47 bil §7.

⁶ 1953 22/9, AIc:2 bil §5. *Barnteater och barnunderhållning* 1955.

⁷ 1950 21/11, AIc:14 bil §4; 1951 2/10, AIc:15 bil §7; även 1951 20/2, AIc:15.

⁸ 1953 22/9, AIc:2 bil §5.

⁹ Detta påtalar också Läkaren Bernhard Beskow i en egen undersökning (*Barnteater och barnunderhållning* 1955:71).

verksamhet (Fundberg 2003:57), men detta tycks också i hög grad ha gällt teater, åtminstone under årtiondena närmast efter andra världskriget. Några av teaterbarnen levde i familjer som hade råd att resa utomlands, som hade sommarhus på landet och egen bil. Andra växte upp under mycket knappa förhållanden. Ett exempel på variationen i social bakgrund ger "Erik XIV" som sattes upp på Dramaten 1950. Där arbetade de medverkande barnens föräldrar som portvakt, civilingenjör, kontorist, byggnadsarbetare, juvelerare och affärsbiträde.¹⁰

Att vara frisk och orka med

I arbetslagstiftningen är hälsoaspekterna centrala (Sjöberg 2008:48). De spelar även en viktig roll inom barns teaterarbete. Utredningarna visar hur betydelsefulla de somatiska sjukdomarna uppfattades vara när det gällde hur barns situation och möjligheter värderades. Trots att barnen skulle läkarundersökas ägnades även i den sociala utredningen stor uppmärksamhet åt barnens hälsa, bland annat anges vilka barnsjukdomar barnen haft. Men även om barnen var friska var arbetstiden ett problem och barnens sömn var en viktig fråga i många utredningar. Behovet av sammanhängande vila hade också en viktig plats i arbetslagstiftningen som rörde barn. Tillsammans med frågor om typ av arbete och åldersgränser har rätten till vila tillhört de centrala områdena. I arbetslagstiftningen från 1949 fanns ett generellt förbud för minderåriga att arbeta efter kl. 22 och en regel om elva timmars sammanhängande vila (SFS 1949:1).

Det uppfattades som problematiskt att den vanliga sovtiden försköts för barnen när de skulle vara med i kvällsföreställningar. Föräldrarna tycks ha hanterat sömn och läggtider på olika sätt och använde olika strategier för att övertyga barnavårdsnämnden om att det inte var något större problem.¹¹ De berättade att barnen skulle få sova längre på morgonen, en del skulle sova både på eftermiddagen och på morgonen. Men barnavårdsnämnden var inte bara intresserad av när barnen skulle sova. Efter hembesöken kommenterades också barnens sovplatser och om barnen kunde vila utan att bli störda. Att sömn och vila uppfattades som mycket viktigt kan vara en bidragande förklaring till att hembesöken framförallt gällde arbetarklassfamiljer eftersom många sådana var trångbodda.

¹⁰ 1950 21/11, A1c:14 bil §4.

¹¹ Se t e x 1950 21/11, A1c:14 bil §4.

I farhågorna om teaterarbete lyftes ofta nervositet fram. Socialläkaren Bernhard Beskow menade till exempel att en stor del av teaterbarnen led just av nervositet (Beskow 1955). Om barnen var nervösa tycks också ha varit en av de frågor som barnavårdsnämndens representant ställde i samband med hembesök eller vid annan kontakt med föräldrarna. Ingen förälder beskrev sitt barn som nervöst, men det är också tydligt att barnavårdsnämndens representant satte ramarna för vad som kunde tolkas som nervösa symtom. Tumsugning hörde dit. Om en pojke vars mor beskrivit honom som lugn och mycket snäll står: ”Med undantag av att han gärna suger på tummen visar han inga nervösa symptom.”¹²

Hos läkaren

De allra flesta barn som skulle uppträda fick göra ett besök hos socialläkaren. Hans uttalanden berörde barnens fysik men också deras psykiska status, deras kroppshållning, deras förutsättningar för att uppträda, deras personlighet, deras hemförhållanden och ibland till och med en bedömning av deras sångröster.¹³ Ofta följde föräldrarna med barnet till läkaren. Socialläkaren Bernhard Beskow som under många år undersökte en rad barn tycks ha haft ett stort intresse för just teaterbarnen och beskrev sina erfarenheter i flera sammanhang (Beskow 1955).

Mycket sällan avrådde läkaren från medverkan vilket är anmärkningsvärt eftersom han i princip var en stark motståndare till att barn medverkade i teatersammanhang. I ett flertal artiklar beskrev han teaterarbets faror för barnen och att de faktiskt drabbats av skador. Samtidigt konstaterade han att barn många gånger tycker om att klä ut sig och uppträda, men hävdade att det hängde samman med utvecklingsfaser och ”konstitutionella faktorer”.¹⁴

I vårt material finns i huvudsak ett fall där läkaren avrådde en pojke från att fortsätta med uppträdanden. Pojken ansågs vara i ”en ömtålig utvecklingsfas” och borde inte framträda de närmaste åren. I andra läkarutlåtanden om samma pojke sades att han ”utvecklats ogynnsamt under sina framträdanden, dels vid filmen dels vid offentliga föreställningar”.¹⁵ Exakt vad pojken led av framgår aldrig av något utlåtande. Läkaren menade i alla

¹² 1950 3/1, A1c:14 bil §2.

¹³ Se t ex 1954 2/11, A1c:6 bil §9.

¹⁴ 1953 8/9, A1c:2.

¹⁵ 1953 20/10, A1c:2 bil §1a.

fall att han kunde få spela klart i den aktuella pjäsen så att avbrottet inte skulle bli för abrupt.¹⁶ Pojken och hans mamma ville dock mycket gärna att han fortsatte att vara aktiv och till slut gick läkaren med på deras krav. I ett utlåtande skrev han: "Man får sällan vara med om ett ärende, där samarbetet klickar så kapitalt. Som det nu är lider pojken säkert mer av att inte få uppträda än om han finge det."¹⁷ Detta är ett exempel på de många handlingar som skedde inom dessa utredningar.

Både barnavårdsnämndens representant och socialläkaren Bernhard Beskow kommenterade ibland också föräldrarna. Många gånger skrev läkaren att föräldrarna verkade bra och lämpliga och mycket väl på egen hand kunde avgöra om barnet blev överansträngt eller oroligt av framträdandena.¹⁸ Andra utlåtanden om föräldrarna var negativa och kunde i ett fåtal fall leda vidare till förslag att "hålla ögonen på familjen".¹⁹ Något som ogillades var föräldrar som drev sina barn för hårt.²⁰

Skola eller arbete – vad var viktigast?

Kampen om barnens tid är klassisk inom forskning om barnarbete i Sverige. Traditionellt sett konkurrerade skolan och barns arbete med varandra. Inom jordbruket fanns ända in på 1960-talet ett behov av barns arbete under vissa perioder och önskemål om ledigheter vid dessa tillfällen (Sjöberg 1996, 2001). Skolarbetet var därför på flera sätt centralt i diskussionerna om barns arbete. Dels höll skolgången på att utökas, dels ställdes högre krav på att skolarbetet inte skulle påverkas negativt om barn ändå arbetade. Att skolan, och i synnerhet klassföreståndarna, tillfrågades i barnavårdsnämndens utredningar om dispenser för teaterbarn var därför på sin plats.

Flera lärare oroade sig för att det skulle bli för tröttsamt för eleverna att medverka i pjäser på kvällstid. Några elever ansågs svaga rent fysiskt och beskrevs som nervösa, gämliga och bleka.²¹ I samtalen betonades ofta risken för överansträngning och lärarna tycks ha fått frågan om barnen verkade trötta i skolan sedan teaterrepetitioner och föreställningar börjat.

¹⁶ 1953 22/9, A1c:2.

¹⁷ 1953 1/12, A1c:2 bil §7b.

¹⁸ 1955 20/12, A1c:10 bil §9.

¹⁹ 1960 6/12, A1c:30 bil §19.

²⁰ 1960 15/11, A1c:30 bil §20; 1953 8/9, A1c:2 bil §1.

²¹ 1951 2/10, A1c:15.

En del av teaterbarnen var underkända i vissa ämnen, andra riskerade att inte flyttas upp, ändå motsatte sig inte lärarna deras medverkan.²² Variationen i skolprestation mellan teaterbarnen var stor, men tycks inte ha spelat någon större roll för skolans beslut om att låta barnen delta i teaterframträdanden.²³ En bidragande faktor kan vara att en del lärare menade att teatern kunde ge självförtroende och att det kunde vara en framtida försörjningsmöjlighet. Vissa av lärarna såg också teatermedverkan som en uppmuntran till barn som hade sämre hemförhållanden.²⁴ Ett sätt för skolan att underlätta för eleverna var att ge dem ledigt första timmen på morgonen dagen efter föreställning, vilket också skedde i flera fall.²⁵

I den politiska retoriken framhölls ofta skolan som central, men dispensärendena som gäller teaterbarn visar att arbete i vissa fall kunde tillskrivas stor betydelse för barns framtid, också av lärarna.

Teater som arbetsplats för barn

Barnavårdsnämndens utredning inkluderade ibland också en bedömning av hur barnen togs om hand på teatern och en bedömning av föreställningen som barnet skulle delta i. Även här fanns ett starkt drag av kontroll som motiverades med barnens bästa.

Oberoende av om rollen var stor eller liten kom barnen till en arbetsplats med många främmande vuxna och de tillbringade flera timmar på teatern på kvällarna. Hur hade barnen det bakom kulisserna? Var de ensamma? Hade de något att göra? Barnavårdsnämnden tycks ha förhört sig om detta och utredningarna ger flera exempel på hur teatrarna ordnade för barnen. Vid något tillfälle nämns att barnen hade särskild loge och en egen påkläderska. Ibland omtalas att en särskild person (kvinna) engagerats för att ta hand om barnen och att det finns rum där barnen kan vara medan de väntar.²⁶

När pjäserna förväntades gå länge rekommenderade barnavårdsnämnden att rollerna dubblerades för att barnen skulle orka med.²⁷ Mot slutet av

²² 1950 7/3, A1c:14; 1960 15/11, A1c:30.

²³ 1953 22/9, A1c:2; 1955 3/5, A1c:8; 1960 15/11, A1c:30.

²⁴ 1953 17/3, A1c:1 bil §5.

²⁵ 1950 21/11, A1c:14; 1950 7/1, A1c:14.

²⁶ 1952 7/10, A1c:18 bil §9.

²⁷ Se t ex 1950 7/3, A1c:14 bil 7, BVN rekommenderar också detta ibland 1954 31/8, A1c:5 bil §8A. Även föräldrar kunde kräva att rollerna skulle dubbleras 1955 6/12, A1c:10 bil §14.

undersökningsperioden blev det i princip praxis att barnens roller dubblerades för att inte utsätta barnen för alltför stor arbetsbelastning. Barnavårdsnämndens yttranden fick betydelse även i andra frågor om barnens arbetsvillkor. I ett fall påtalade barnavårdsnämnden att en entré var alltför sen med resultat att barnets medverkan ströks i denna scen.²⁸

En viktig fråga som måste lösas var hur barnen skulle komma till och från teatern. Några barn bodde ganska nära de teatrar där de medverkade, andra hade lång väg. I början av 1950-talet var det inte ovanligt att också förhållandevis små barn rörde sig ensamma i det offentliga rummet (SOU 1951:15 och Söderlind & Engwall 2005:122f). Många barn tog sig också själva till teatern, även sexåringar, utan att det sågs som problematiskt.²⁹

Det var hemfärden och de sena kvällarna som kunde uppfattas som bekymmersamma. På kvällen kunde barnen inte klara sig själva utan behövde sällskap av en vuxen. Föräldrarna tycks ha tagit stort ansvar. Många både lämnade och hämtade själva. Släktingar tycks också ha ställt upp.³⁰ Ibland betalade teatern taxiresa hem för barnen, i andra fall ersattes föräldrar som körde egen bil ekonomiskt.³¹ När familjen hade egen bil framhölls det som något positivt. "Familjen har bil, varför han kommer hem fort."³² När fäderna nämns, med undantag av vilket arbete de har, är det framför allt i samband med hämtning av barnen från teatern.

Ibland granskades också innehållet i teaterföreställningen. Barnavårdsrepresentanten kunde se en generalrepetition eller läsa manus för att se vad pjäsen handlade om och utformningen av de scener där barnen medverkade. Det ansågs till exempel inte lämpligt att barnen framförde "(...) känslöstämningar och anspelningar, som de ännu äro lyckligt omedvetna om" (Barnteater och barnunderhållning). I fall där barnavårdsnämnden misstänkte att framträdandet var olämpligt för barnen kunde ytterligare expertis såsom läkare eller barnpsykolog kallas in.

Ett exempel är slutscenen i "Konung Oidipus" där barnen medverkade i den scen där Oidipus stuckit ut sina ögon och står i blodig dräkt. Barnavårdsnämnden gick så långt att den ville avstyrka bifall till denna dispens. I detta fall tillkallades barnpsykiatern för att ge ett utlåtande och denne konstaterade att den eventuella skadan redan var gjord eftersom repetitio-

²⁸ 1952 22/1, A1c:17 bil §1.

²⁹ 1950 21/11, A1c:14 bil §4.

³⁰ 1955 11/1, A1c:7 bil §7.

³¹ 1950 19/9, A1c:14 bil §2, 1950 7/11, A1c:14.

³² 1955 11/1, A1c:7 bil §7.

nerna pågått en tid.³³ I fråga om pjäsen Oidipus på Dramaten ansåg dessutom barnavårdsnämndens utsända att eftersom salongen var glest besatt så skulle pjäsen inte komma att spelas särskilt länge.³⁴ Trots att barnavårdsnämnden ändrade synpunkt och gav dispens för medverkan i denna pjäs så framhöll nämnden i sitt uttalande att "Barnavårdsnämnden vill samtidigt meddela, att nämnden på grund av detta beslut icke i princip ändrat sin uppfattning angående lämpligheten av barns medverkan i pjäsen."³⁵ Ett annat exempel är August Strindbergs pjäs "Erik XIV" där ett gästbud med berusade gäster och skökor gjorde barnavårdsnämndens representant tveksam.³⁶

Barnavårdsnämnden hade synpunkter på innehållet i pjäserna, när barns entréer skedde och kontrollerade hur barnen omhändertogs på teatern och att deras hemresa var ordnad. När det gällde de mer kommersiellt inriktade barnföreställningarna som ofta ägde rum på dagtid på helgerna granskades också föreställningarnas innehåll men i dessa fall uppmärksammades även andra frågor: barnens uppträdande, arrangörerna och vilken publik som förväntades komma. I utredningarna finns en rad kritiska kommentarer: kupletter som var "smaklösa", "billigt skabrösa" och nummer som var "dumma", "grovkorniga" och hade "erotiska anspelningar".³⁷ Barnavårdsnämnden var även kritisk till att vuxna tjänade pengar på att låta barn uppträda.³⁸ Dessa exempel visar på barnavårdsnämndens intresse för de rent konkreta arbetssituationer som barnen ställdes inför, men också för att de sammanhang där barn var med inte skulle ha vad som uppfattades som negativ inverkan på dem.

Ett riktigt arbete?

Utredningarna pekar på den komplexitet som präglade synen på relationen mellan barn, barndom, arbete och då särskilt teaterarbete. Olika faktorer påverkade på olika sätt och i skilda sammanhang hur barns teaterarbete bedömdes och värderades.

³³ 1951 2/10, A1c:16 bil §6, Jfr Pettersson 1941.

³⁴ 1951 6/11, A1c 16 bil §6.

³⁵ 1951 6/11, A1c:16 bil §6.

³⁶ 1950 21/11, A1c:14 bil §4.

³⁷ 1954 19/10, A1c:6, även 1953 17/11, A1c:2 bil §7.

³⁸ 1955 15/3, bil §10.

Barnen som medverkade i teaterföreställningar var många gånger avlönade, något som brukar karaktärisera ett arbete. Det var vanligt att få en viss summa för varje uppträdande, men ibland fick barnen även betalt för repetitionerna. Det var främst de etablerade teatrarna som betalade barnen. Men det var långt ifrån alla barn som fick betalt för sin medverkan. För de barn som deltog i de mer kommersiella teaterföreningarna kunde medlemskapet kosta pengar, även om några också kunde få betalt för sina framträdanden.³⁹

Betalningen nämns på ett mycket neutralt sätt i utredningarna. I princip konstateras ersättningsens storlek. I de fall där inkomsten nämns gäller det främst de familjer som är i behov av extra pengar. Barnens lön antas bidra till familjeekonomin, inte som barnets egna pengar att spendera. För mer välbeställda familjer diskuterades sällan betalningen.

Men även om barnen hade anställningar och var avlönade fanns det hos barnavårdsnämnden en tveksamhet till om teatermedverkan var riktigt arbete. Ett exempel är ett läkarutlåtande där läkaren uttalade sig på följande sätt om en femtonårig pojke: ” /.../ dessutom tycker jag nog att det är anmärkningsvärt att X inte försökt skaffa sig något arbete och att han tänkt att först medverka i teaterpjäsen innan han ser sig om efter något att göra.”⁴⁰

Tveksamheten tycks inte minst ha hört samman med att teater ansågs kunna ge felaktiga föreställningar om vad arbete var. Riskerna för teaterbarnen avsåg således bland annat deras relation till arbete. Teatern var förbunden med nöjesindustrin och detta förhållande uppfattades som problematiskt.⁴¹ I en artikel år 1941 beskrev Manni Pettersson som representerade barnavårdsnämnden att det låg en fara i ”den allmänt förekommande övervärderingen av nöjesprestationerna i jämförelse med nyttigt arbete. Divor i skolåldern äro inte någon tilltalande företeelse.” En aspekt som också anfördes var arbetstidens förläggning: ”det kan inte anses sunt att på detta sätt vänja barnen vid nattlivet” (Pettersson 1941).

Vid några tillfällen gav barnavårdsnämnden konkreta exempel på när teatern riskerade att uppmuntra ett felaktigt beteende. ”[H]an uppträder konstlat och tror sig vara en stor skådespelare” skrev barnavårdsnämndens representant kritiskt om en pojke.⁴² Att skryta och framhäva sig själv var

³⁹ 1955 1/3, A1c:7 bil 11; *Barnteater och barnunderhållning* 1955:22f.

⁴⁰ 1960 6/12, A1c:30 bil § 19.

⁴¹ Teatermiljöns tveksamma moral var också ett argument som använts mot barns arbete på teatrar i USA runt förra sekelskiftet. Zelizer 1988.

⁴² 1955 20/12, A1c:10 bil §9.

inte bra. Däremot framhölls en annan pojke med "fotoansikte" som ett gott exempel: "Jan gör själv ingen affär av sitt engagemang och vill ej att kamraterna skall ha reda härpå; har inga som helst divalater."⁴³ Barnen skulle inte lägga sig till med några olater där de gjorde sig förmer än andra barn.

Det passade sig inte heller för barn att framstå som divor eller stjärnor.⁴⁴ I ett läkarutlåtande omtalas en tioårig flicka som "teatralisk, ganska subsid, uppträder såsom hon tror skådespelare gör". Läkaren hävdade i detta fall att flickan borde lämna det kommersiella teatersällskapet där "man har all anledning att tro att hon blir alltmer uppstyldad och tillgjord".⁴⁵ En 11-årig pojke avråddes på sikt för att uppträda så att hans "infantila drag" inte skulle öka ytterligare.⁴⁶

Ogillandet av barn som agerade som divor och stjärnor visar att barnavårdsnämnden aktivt arbetade för att dra upp gränser runt vad som uppfattades som lämpligt för barn. Barn kunde beskrivas som mycket livliga, men de fick inte gå över gränsen till en alltför egocentrisk självuppfattning – något som teaterns personfixering kunde leda till. Barnen fick inte agera som vuxna.

Barnavårdsnämndens svårigheter att beskriva teaterbarnens prestationer som ett riktigt arbete kan också botten i de komplicerade gränsdragningarna mellan de olika formerna av barnteater. Här fanns den pedagogiska barnteatern som var en del av barns fritid, barnteatern som fritidsaktivitet där arrangören hade ekonomiska intressen, barns deltagande i etablerade teatersammanhang där åskådarna var vuxna, men också barn som spelade pjäser för andra barn. Teater kunde fungera som både fritidsaktivitet, lek, lärande, arbete för barn men också vara del av ett ekonomiskt utnyttjande av barn och ett hot mot barns hälsa. Denna kluvenhet avsåg inte bara barns deltagande i teatern, även vuxnas teaterframträdanden var omdiskuterat huruvida det skulle ses som "riktigt" arbete (Blomberg 2006).

Det faktum att teaterarbete för barn reglerades i en speciallag bidrog också till den diffusa inställningen till teater som arbete. I särslagstiftningen och särbehandlingen av dispenserna i jämförelse med andra arbeten som utfördes av barn ligger till viss del ett osynliggörande av teaterbarnens arbete som just arbete (jfr James, Jenks & Prout 1998).

Men även om det fanns en tveksamhet till teatern fanns samtidigt en föreställning om att för vissa talangfulla barn kunde teatern fungera som

⁴³ 1955 11/1, A1c:7 bil §7.

⁴⁴ 1953 20/10, A1c:2; 1955 11/1, A1c:7 bil §7.

⁴⁵ 1955 18/10, A1c:10 bil §11.

⁴⁶ 1955 18/10, A1c:10 bil §11.

träning för deras framtida yrkesval. I en artikel om teaterbarn står att ”de barn, som mest anlitas, har utvalts på grund av sin utpräglade scenbegåvning och komma antagligen att bli skådespelare. Deras medverkan måste därför betraktas som en utbildning för deras blivande yrke och rimlig hänsyn härtill tas. Skolorna äro också mycket medgörliga i detta hänseende” (Pettersson 1941). Detta gällde framför allt operans balettskola. I detta sammanhang talade man om ”utbildning” och ”arbetsbörda”. Barnavårdsnämnden ställde sig positiv till balettskolans elevers behov av att uppträda och utbilda sig, men drev samtidigt krav på dubblering av roller för att värna barnen och skydda dem mot överansträngning. Utredningarna visar att de ”utvalda” barnen fick en särställning i förhållande till andra barn, till exempel extra sovmorgon och att skolan underlättade deras medverkan. Det fanns en fascination och en beundran både hos barnavårdsnämnden och hos skolan.

Förbud att arbeta, men alltid dispens...

Lagstiftningen innehöll ett tydligt förbud för barn att användas vid offentliga förevisningar, men det fanns samtidigt ett ständigt behov av barn inom teatern och det gick att söka dispens. Det fanns faror i teatermiljön, men teater förknippades också med möjligheter av olika slag. Det var denna motsägelsefulla situation som barnavårdsnämnden hade att förhålla sig till.

Vår empiriska genomgång visar att dispens i de flesta fall beviljades trots att förhållandena i de enskilda fallen kunde skilja sig mycket från varandra.⁴⁷ Förbudet för barn att medverka kunde i stort sett alltid förhandlas bort. Skillnaden var stor mellan vad lagen föreskrev och hur praktiken såg ut och aktualiserar därmed frågor om utredningarnas funktion och hur det kommer sig att utredningarna fortsatte år efter år.

Staten var genom lagstiftning negativ till barns arbete vid teatrarna, men möjligheterna att ansöka om dispens innebar att förbudet inte var absolut och att tillstånd kunde fås efter utredning. Ansökningarna och utredningarna kan tolkas som ett uttryck för en förhandling där olika aktörers intressen vägdes mot varandra: statens, teatrarnas, föräldrarnas, barnens, skolans och barnavårdsnämndens. Studien pekar på en variation i hur barns arbete vid teatrarna betraktades och bedömdes och att de olika aktörerna tog fasta på delvis olika faktorer, men studien visar även att de posi-

⁴⁷ De fall där det är många avslag gäller lindansning.

tiva föreställningar som på ett allmänt samhälleligt plan omgärdade arbete också framträder i detta sammanhang. Både teatrar, föräldrar och barn ville att barnavårdsnämnden skulle ställa sig positiv till dispens. Teatrarna behövde barn som arbetskraft. Föräldrarna såg gärna att barnen medverkade. I några fall betonades ekonomiska motiv, i andra framtidsmöjligheter och ibland barns glädje. Barnen själva ville stå på scenen. Även skolan var positiv. Lärarna som stod för skolans bedömning av hur medverkan påverkade barnens skolprestationer och skoluppförande var visserligen ofta tveksamma men drev sällan sina ståndpunkter särskilt hårt. Snarare framhölls teaterns positiva roll för svaga elever och elever med vad som uppfattades som torftiga hemförhållanden. Även framtida försörjning lyftes fram. Enligt barnavårdsnämnden, som hade till uppdrag att bedöma ansökningarna, fanns det risker för teaterbarnen. I utredningarna synliggörs dessa risker: för lite sömn, sena kvällar, fel miljö, fel självuppfattning och en felaktig syn på vad som är arbete. I barnavårdsnämndens bedömningar framträder både en vilja att skydda barn från vad som uppfattades som omoral och att värna barns fysiska hälsa, men barnavårdsnämnden var inte negativ till barns teatermedverkan i sig. Det handlade mer om under vilka förhållanden arbetet skedde och vad det kunde föra med sig för barnen.

De noggranna utredningarna genomlyste barns situation i hemmet, i skolan och på teatern för att upptäcka eventuella risker. Genom att det som uppfattades som risker synliggjordes och diskuterades kunde de också åtgärdas. Barnen skulle hämtas, ta igen förlorad sömn, inte arbeta för mycket, bli omhändertagna bakom scenen och skolan skulle ställa upp. Barnets uppförande stod också i fokus och samtliga vuxna skulle ge akt på eventuella divalater. Utredningsförfarandet bidrog på detta sätt till att styra vilka insatser som krävdes för att dispens skulle utfärdas i de enskilda fallen; man kan beskriva det som att de noggranna utredningarna blev ett sätt att legitimera tillstånden. Med sina rekommendationer bidrog barnavårdsnämnden till att barn fick dispens och därmed möjlighet att arbeta, men påverkade också samtidigt barns arbetsvillkor på teatern både vad gäller tider, omhändertagande och att inte bli för hårt exploaterade. En viktig aspekt gällde barns uppförande. Barnavårdsnämnden satte upp normer för hur barn skulle vara och markerade hur frågor som gällde barns uppfostran skulle hanteras. Barnavårdsnämnden var således själv en aktör, både som sammanvägande part och som den goda barndomens gränsdragare och bedömare av arbetes roll i barndomen.

Käll- och litteraturförteckning

- Barnteater och barnunderhållning*. 1955. Stadskollegiets utlåtanden och memorial, 1955 nr 51. Utredning med förslag rörande barnteater och annan sysselsättning och underhållning för barn samt barns medverkan vid offentliga föreställningar, verkställd av Barnavårdsförvaltningen, Stockholm.
- Beskow, B. 1955. Kommersiell barnteater. *Svensk socialvårds tidning* (2): 42–44.
- Blomberg, E. 2000. Fru Thalia eller Fru Filmia? Arbetsmarknad, stjärnsystem och privatliv 1900–1950. *TAM-revy* (2): 6–14.
- Blomberg, E. 2006. *Vill ni se en stjärna? Kön, kropp och kläder i Filmjournalen 1919–1953*. Lund: Nordic Academic Press.
- Bolin-Hort, P. 1989. *Work, Family and the State. Child Labour and the Organization of Production in the British Cotton Industry, 1780–1920*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahlén, M. 2007. *The Negotiable Child. The ILO Child Labour Campaign 1919–1973*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Engwall, K. & Söderlind, I. 2008. Teater – ett arbete med oklar status. I Söderlind, I. & K. Engwall, red. *Barndom och arbete*. Umeå: Boréa.
- Fundberg, J. 2003. *Kom igen, gubbar! Om pojkfotboll och maskuliniteter*. Stockholm: Carlsson.
- Hedenborg, S. 2006. Barnarbete, barns arbete eller hobby? Stallarbetet i generationsperspektiv. *Historisk tidskrift* 126(1): 47–68.
- Helander, K. 1998. *Från sagospel till barntragedi. Pedagogik, förströelse och konst i 1900-talets svenska barnteater*. Stockholm: Carlsson.
- James, A., Jenks, C. & Prout, A., red. 1998. *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Jönsson, L-E. 2003. Hem, kvinnor och barn: norm och vetande i sociala myndigheters hembesök i efterkrigstidens Sverige. *Rig* 86(3): 142–154.
- Olsson, L. 1980. *Då barn var lönsamma. Om arbetsdelning, barnarbete och teknologiska förändringar i några svenska industrier under 1800- och början av 1900-talet*. Stockholm: Tiden.
- Pettersson, M. 1941. Teaterbarn. *Tidskrift för barnavård och ungdomsskydd* (4): 139–142.
- Sandin, B. 1986. *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan. Folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600–1850*. Lund: Arkiv.
- Sandin, B. & Halldén G., red. 2003. *Barnets bästa. En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering*. Stockholm: B. Östlings förlag Symposion.
- SFS (Svensk författningssamling) 1897: 115.
- SFS 1926: 72.
- SFS 1949: 1.
- SFS 1956: 617.
- Sjöberg, M. 1996. *Att säkra framtidens skördar. Barndom, skola och arbete i agrar miljö. Bolstad pastorat 1860–1930*. Linköping: Tema Univ.
- Sjöberg, M. 2001. "Panntofflor och pedagogik". Landsbygdsbarn mellan tradition och modernitet 1940–1960. *Rig* 86(4): 193–204.
- Sjöberg, M. 2008. Barnförbudet och barn tillåtet – gränser för ungas arbete 1950–2000. I: Söderlind, I. & K. Engwall, red. *Barndom och arbete*. Umeå: Boréa.
- SOU 1951:15 *Daghem och förskolor*.
- Sundell, K. & Egelund, T. 2001. *Barnavårdsutredningar. En kunskapsöversikt*. Stockholm: Gothia.

- Söderlind, I. & Engwall, K. 2005. *Var kommer barnen in? Barn i politik, vetenskap och dagspress*. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier.
- Zelizer, V. 1988. *Pricing the Priceless Child. The Changing Social Value of Children*. New York: Basic Books.

Kristina Engwall
Institutet för Framtidsstudier
Box 591
SE-101 31 Stockholm, Sverige
e-post: Kristina.engwall@framtidsstudier.se

Ingrid Söderlind
Institutet för Framtidsstudier
Box 591
SE-101 31 Stockholm, Sverige
e-post: Ingrid.soderlind@framtidsstudier.se